

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI
DR. GYÖRGY LAJOS

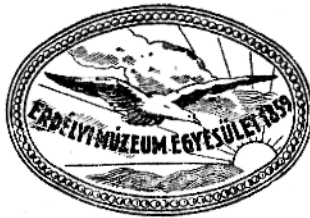

1932.   AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA   44. SZ.

KAZINCZY ÉS ERDÉLY

IRTA:
DR. KRISTÓF GYÖRGY

CLUJ-KOLOZSVÁR
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1932.

Emlékbeszéd

*az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagyenyedi vándorgyűlésének
díszülésén, 1931. augusztus 28-án.*

Kazinczy és Erdély.

A Bethlen kollégium megszentelt falai között¹ és Nagyenyed város lelkes magyar közönségének színe előtt nem ma és nem most csendül fel először a Kazinczy emlékének szánt és az ő érdemeit tárgyaló ünnepi megemlékezés. Az első Kazinczy-ünnepélyt Nagyenyed is 1859-ben, a nagy literátor születésének századik évfordulója alkalmával ülte meg. Kazinczy nevének fénye, érdemeinek tisztelete akkor is ünnepi megemlékezésre készítette az egész magyarságot. Erdélyben Nagyenyeden kívül Kazinczy-ünnepélyt rendezett Abrudbánya, Algyógy, Csíksomlyó, Déva, Dés, Fogaras, Gyergyószentmiklós, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Marosvásárhely, Mezőbánd, Sepsiszentgyörgy, Szászváros, Székelyudvarhely, Szilágysomlyó, Tasnád, Torda és Uzon.- Déva, Torda teret, illetőleg utcát nevezett el Kazinczy emlékére és tiszteletére. Marosvásárhelyt ezenkívül gróf Lázár Mór 200 frttal Kazinczy-alapot is létesített szépirodalmi művek jutalmazására s ez alap több éven át a ref. kollégium és a róm. kath. algimnázium tanári testületeinek gondozására bízva működött is.³ Legjelentékenyebb volt s legemlékezetesebbé vált mégis a kolozsvári Kazinczy-ünnepély a Gyulai Pál remek emlékbeszéde által, amely még ma is a legművészebb és legtömörebb jellemzése és méltatása a Kölcsény és Eötvös emlékbeszédei mellett a Kazinczy személyiségének és különösen történeti jelentőségének.

Azonban valamennyi akkori Kazinczy-megemlékezés és ünnepély csak részszerint való, partialis jellegű s alapjában véve nem több, mint egy község, vagy város saját különálló hódolata, elszigetelten feltörő tiszteletnyilvánítása, és nem az összeség, a szervezett erdélyi magyarság egyetemének érzelmi kifejezése. Még az emlékezetes kolozsvári Kazinczy-ünnep sem. Mert az erdélyi magyarság ez időben még teljesen szervezetlen. Sem politikai, sem társadalmi téren, általában a

¹ A díszgyűlés a Bethlen kollégium dísztermében folyt le.

² Még ma is meghatottsággal olvassuk az egykorú hírlapok és folyóiratok hasábjain azokat a tudósításokat, amelyek az akkori országszerte és az egész magyar nyelvterületen megtartott Kazinczy ünnepélyekről adnak számot. Alföldi tanyákon, eldugott kiesi falvakban fellobogott az emlékezés meleg és melegítő lángja. Annál inkább a városokban.

A két haza határára kívül élő magyarok is megülték az évfordulót. Így pl. Bukarest, Bécs, Botosan (Moldova), Konstantinápoly, Montagna és Prága magyarsága is. L. Vasárnapi Ujság 1859. évf. 597. és 610. l. és Hegedüs Zoltán: *Kazinczy-ünnepély 1859-ben* stb. Irodalomtört. Közlemények. 1930. 43. s. köv. l.

³ L. Marosvásárhelyi Füzetek II. k. 1859. 281—302 l. Kolozsvári Közlöny 1861. évf. 31., 61. és 79. sz. és Pesti Napló 1863. 165—6. l.

közéletnek egyetlen pontján sem volt, az egyedüli Erdélyi Gazdasági Egyesületet kivéve, valamely egyesületbe, közösségbe intézményesen és egész Erdélyre kihatóan összetömörülve. Az érzés egyetemes volt és lehetett. De annak kifejezése mindenkor és így a Kazinczy-ünnepségeken is csak egy-egy résznek, vidéknek, városnak vagy községnek és nem az erdélyi magyarság egyetemének nevében és nem hivatalos formában történt meg.

Az erdélyi magyarság szellemi, főként tudományos törekvéseinek ápolására és továbbfejlesztésére létesített első és legrégibb országos jellegű szerv, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1859-ben már megalakult ugyan s el is kezdte működését, de csak a Kazinczy centennariuma után jó egy hónappal. S a néhány héttel előbb végbement kolozsvári Kazinczy ünnep után, amelyen a Gyulai Pál emlékbeszédét gróf Teleki Domokos nagyhatású elnöki megnyitója és Szász Domokos ünnepi ódája egészítette ki méltósággal, az E. M. E. nem látta szükségesnek, hogy utólag a maga részéről is rendezzen még egy Kazinczy-ünnepélyt. Azonban az egyesület későbbi életében, különösen felyőiratának, az Erdélyi Múzeumnak, hasábjain természetesen többször esett szó Kazinczyról. Kiváló tanulmányok és értekezések tárgyalták a széphalmi mester életének valamely nevezetesebb mozzanatát, működésének történeti szálait.⁴ A löle származó vagy reávonatkozó ismeretlen levelezésből és adatokból is nem egy látott az Erdélyi Múzeumban napvilágot.⁵

Mégis valamint az erdélyi magyarság, mint megszervezett közművelődési és nemzeti közösség, úgy az E. M. E. sem róttá, nem róhatta le mind e mai napig a Kazinczy emlékezetének tartozó kegyetes adóját. *Ez a mai alkalom az első, amikor az erdélyi magyarság szervezeten és hivatalosan gyülekezett egybe*, hogy az egész ország magyar szellemiségét és tudományosságát átfogó és magába ölelő Erdélyi Múzeum-Egyesületnek ugyancsak első Kazinczy-ünnepélyén emlékezzék rá, a legnagyobbak között is a nagyra.

Éppen ezért szeretném és forrón óhajtom, hogy ünneplésünk méltó legyen mind a Kazinczy halhatatlan szelleméhez, mind az egész erdélyi magyarság közművelődési öntudatát, tudományos igényeit magába foglaló Erdélyi Múzeum-Egyesületnek súlyához és hivatásához. Szeretném, ha az Erdély Múzeum-Egyesületnek és az erdélyi magyarság szellemi életének ez a késői, de időben első hivatalos Kazinczy emlékezése több és marandandóbb lenne, mint lelkiségünknek alkalmmilag megnyilatkozó formája, ha emlékező gondolataink és ünnepi érzéseink mechanizmusa csordultig megtelnék benső, közvetlen, építő tartalommal.

⁴ 1. Széchy Károly: *Döbrentei Gábor mint nevelő* és 2. *Az Erdélyi Múzeum* (Döbrentei Gábor folyóirata) Erd. Múz. 1887. évf. 3. U. ő: *Kazinczy otthon*. 1888. évf. 4. U. ő: *Kazinczy és Döbrentei*. 1889. évf. 5. U. ő: *Kazinczy Ferenc levelezése*. 1891. évf. 6. Váczi János: *Észrevételek a Kazinczy Ferenc levelezése c. cikkre*. 6. Széchy Károly: *Válasz a feleletre*. 1892. évf. 7. Ince Béla: *Irodalmi munkások Hunyad vármegyében a múlt század elején*. 1904. évf.

⁵ 1. Szamosi János: *Kazinczy Ferenc levele*. 1874. évf. 2. Székely István: *Kazinczy Ferenc három levele Erdélyről*. 1897. évf. 3. Ince Béla i. cikke. Ezen kívül gróf Kuun Géának és e sorok írójának több közleménye.

Mert mit jelent emlékezni? Emlékezni tárgyilag annyi, mint a jelenbe föl- és visszaidézni a múltat, élőknek látni azt, aki immár le- és alámerült visszahozhatatlanul a halottak birodalmába. És emlékezni szubjektíve annyi, mint öröm és fájdalom, felujjongó boldog élniakarás vagy hullatása keserű és keserves könnyeknek. Az emlékezésnek ebben a mechanizmusában mindegy, hogy ki a halott, mi az emlékezés tárgya és ki az emlékező. Patroklost gyászolja a büszke Achilleus és a görögök, vagy Hektort síratja megalázkodó atyja és a megalázott trójaiak, arany, ezüst és vas hármaskoporsóba tett Attilát, Istennek földre szállt ostorát kísérik utolsó útjára hún harcosok, vagy gyalulatlan deszkakoporsóba zárt gyermekét, a menyországnak földre szállott virágját könnyezi az édes anya. Nincs különbség. Emberi természetünknek, a lelki élet működését meghatározó és kivételt nem ismerő törvényeknek kényszerű következménye az, hogy a száz évvel ezelőtt, 1831 augusztus 23-án, elhunyt Kazinczy Ferencnek, ennek az egész magyar szellemi globust egykor egyedül és nem is csak vállán tartó, de tisztán és egyenesen a szívében melengető Atlasznak emlékünnepején is a mi emlékezésünk, annak egész menete, keletkezése, lefolyása és érzelmi eredménye alakilag és pillanatnyilag egy bármely más emlékezéssel. Az emlékezés tárgyi összeállításában és szubjektív eredményében görög és trójai, rettenhetetlen bajnok és remegő anya egyformán csak ember: kiki elgondolja, hogy miből állt, mit jelentett számára az emlékezésnek tárgya s a szerint hullanak könnyei és a szerint mozdul benne az élet.

Az is természetes, hogy ebben a megjelenítő elgondolásban, ebben a szemlélődő újraszerkesztésben a közelfekvő, a kézzelfogható vagy szemmel látható nyomokból indulunk ki. Amit épen látunk és tudunk, ami közvetlenül kéznél van, abból szerkesztjük meg az emlékezés tárgyának képét, fogalmát, melyhez igazodik aztán az öröm vagy bánatunk.

Ami az emlékezés gépiességébe lelket önthet, a történet rekonstrukcióját méltóvá és méltóságossá teszi, a pillanatnyi meghatottságot termékeny közművelődési értékévé, a haladás becses és nélkülözhetetlen alkotó elemévé edzheti, az az öntudat válogató és kiválasztó emelkedettségé. Ha emlékezésünk több akar lenni, mint pusztán pszichológiai mechanizmus, ha fájdalomunk mélyebb és igazabb, mint sírató asszonyok jajveszékelése, ha örömünk tovább akar tartani és hatni, mint hirtelen szalmaláng, mint egy lakodalmas menet elpendülő örömrivalgása, mely szintén nagyot koppan s akkor aztán elhallgat: akkor a múltat, az emlékezés tárgyát nem a közvetlen, a szemmel látható elemekből kell és szabad újra szerkesztenünk és megjelenítenünk, hanem önmagában, leglényegesebb, döntő fontosságú vonásaiban. És jelentőségét sem lehet és szabad a magunk alanyi személyes állapotában mérni, hanem emberi és nemzeti rendeltetésünk célja szerint a szellemi életet átható és szabályozó egyetemes vezéreszmék, az ideák méltósága alatt.

E tekintetben a mi helyzetünk kiváltságos. Nekünk, az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, mint Erdély egész magyar szellemiségét egybefoglaló és megtestesítő közösségnek itt, Nagyenyeden, a Bethlen-kollégium falai között, Kazinczyra emlékezvén, épen nem kell félnünk, hogy a személyes, közvetlen, a helyben és kéznél levő kapcsolatoknak felem-

legetése és egybefűzése által emlékezésünk kisszerű marad és mechanizmusba szárad el. Ellenkezőleg, emlékezésünk egészen reális és érzelmünk méltó és maradandó akkor lesz, ha a Kazinczy pályájából ezeket a közvetlen, helyi vonásokat és kapcsolatokat kiemeljük, öntudatosítjuk.

Mit adott Erdély Kazinczynak, mit jelentett Erdély a Kazinczy pályájában? És mit adott Kazinczy Erdélynek, mit jelentett a Kazinczy pályája Erdély sorsában?

E két kérdésre felelve, tehát a kéznél levő közvetlen szálakat kiemelve, a mechanizmus és lényeg, az ösztönös hozzányúlás és az eszmei méltóság egybeesnek. Mert nemcsak maga Kazinczy és nemcsak a mi erdélyi önérzetünk mondja, hanem az irodalomtörténeti vizsgálat is megállapította azt, hogy Kazinczyt íróvá az erdélyi szellem biztató kisugárzása avatta fel; hogy Kazinczy erdélyi és épen innen, az enyedi Bethlen-kollegiumból kinőtt példán és mintából vette észre és tűzte ki maga elé azt a határozott célt és feladatot, melynek művelése és munkálása által nyelvünk, irodalmunk, ízlésünk, egész nemzeti mivoltunk megújítójává magasztosult. És az erdélyi szellem kisugárzása adott erőt neki arra, hogy a félévi raboskodásra elkövetkező sok támadás, megaláztatás, anyagi nyomor között se vessítse el kedvét, hogy egész „borzasztóan szép“ pályáján végig töretlen eréllyel, friss alkotó készséggel építsen, teremtsen egyre mélyebb és szélesebb hatással úgy, hogy pályája végén is így kiált fel: Mely szép jutalma az a mi pályánk fáradozásainak..., hogy a szent tüzet vesszük s adjuk egymásnak!⁶

Ismeretes, hogy Kazinczy „könyvesinálói“ tehetsége már a gyermekkor végén jelentkezett. 1775-ben alig tizennégyéves korában főleg családi ösztönzésre már könyvet ad ki *Magyarország geographika, az az földi állapotjának leírása* címen. Am az évvégi vizsgálatok idején megjelent művet az egy Szilágyi Sámuel superintendens kivételével mindenki, az iskolában és azonkívül is, fanyalogva fogadta. Kazinczy azonban már csak családi tekintetéből is azon volt, hogy sikert arasson. Egy év múlva Bessenyei Györgynek *Az amerikai Podotz és Kazimir kereszttyén vallásra való megtérése* című művét fordítja le és adja ki (Kassa. 1776). Küldött tiszteletpéldányt Bessenyeinek is, ki válaszában buzdítja Kazinczyt, hogy ne szűnjék meg a dicsőség felé közeledni.

Megint egy év múlva 1777 tavaszán Bécsből, hol Bessenyeinél is tisztelgő látogatást tett volt, Sárospatakra visszaérkezve, kettős, újabb, erősebb és döntő hatás sodrába kerül. Ez a hatás egyrészt az Erdélyből, a háromszéki Barótról Magyarországra került jezsuita íróé, a Szabó Dávidé, másrészt az ugyancsak Erdélyből Bécsbe feljutott, épen alsó-fehérmegyei, ispánlaki születésű s e falak között, az enyedi Bethlen kollégiumban nevelkedett franciás testőrírónak, Báróczy Sándornak, a hatása.

Amannak *Új mértékre vett külön verseknek három könyvei* c., akkor megjelent verskötete került a Kazinczy kezébe. Kazinczynak tet-

⁶ Levele Toldyhoz 1828. jan. 25-ről. Kazinczy Ferenc Levelezése. XX. k. 462. l.

szettek a messzi elvetődött székely exjezsuita páter furcsa, újszerű versei s a szerzőt maga is deákos metrumú verssel üdvözölte. Innentől fogva a levelezés közöttük állandó. Kazinczy elküldi költeményes kísérleteit is a tekintélyes írónak, aki azokat örvendezve s elismeréssel fogadta s szerzőjüket biztatta, hogy utat írtván folytassa *a szerencsésen elkezdett versezést*. Annyira becsülte Szabó az ifjú Kazinczyt, hogy kész volt utolsó iskolai vizsgálatára is elmenni, ha körülményei engedik. Nem így történt. Azonban megkérte a sárospataki vizsgálatokon hivatalos minőségben megjelent barátját, Kenyeres József kanonokot, hogy nevében és helyette üdvözölje Kazinczyt. És Kenyeres József az ünnepélyes és hivatalos tisztelgő fogadtatás végén a főauditoriumban összegyűlekezett és együtt levő ifjúságtól, a tanári kar és az iskolai előjárók színe előtt, megkérdezte, hogy köztük s jelen van-e Kazinczy Ferenc. S mikor a diákok sorából Kazinczy jelentkezett, Kenyeres fennszóval tolmácsolta a Baróti Szabó üdvözlését, buzdította Kazinczyt, hogy a megkezdett írói pályán maradjon meg tántorodás nélkül. Egyben az egész ifjúságot a Kazinczy példájának követésére intette. „A rólam vett remény — írja Kazinczy — valóban kötelezett, hogy azt teljesedésbe vigyem s ége bennem a láng, hogy teljesedjék.“ E jelenetre már Toldy Ferenc megjegyezte, hogy ez volt igazán a Kazinczy Ferenc íróvá avatásának ünnepe. Toldy megállapítását elfogadta és helybenhagyta Kazinczy Ferenc életrője, a fáradhatatlan Váczy János is.⁷

Erdélyi ember, az erdélyi szellem hatása így avatta fel és pecsételte el végérvényesen Kazinczyt írónak, az irodalomnak. És hogy milyen író legyen, mely úton és mely cél felé törjön, azt is erdélyi példa, Báróczy Sándor mutatta meg neki.

A Baróti Szabó verses kötetével egy időben adta a sárospataki könyvtáros Kazinczy kezébe Báróczy Sándor Marmontel fordítását azzal a megjegyzéssel, hogy a rézmetszetei nagyon szépek, de nyelve érthetetlen. Kazinczynak azonban épen az érthetetlennek mondott stílus tetszett. Új világot nyitott meg számára és előtte a Báróczy műve, művének nyelve és szelleme. „A művészire törekvő magyar próza szépségeit ebből kezdte érezni és tanulmányozni.“⁸ „Még ma is bírom a könyvet — írja Kazinczy évtizedek múlva a *Pályám emlékezetében* —, mert rajta van ifjú esztendeim örömeinek emlékezete; még ismerem a helyeket, hol a Báróczy csudálásában felsikoltozám. Mint vágytam vissza Bécsbe, hogy a csudált beszédűt, a hasonlíthatatlan bájut lássam! Már akkor feltevém magamban, hogy az ő koszorúja után fogok törekedni minden erőmmel, amj lesz.“ „Ő vala örök olvasásom ezen tul.“

Berzsenyihez című ódájában is így emlékezik meg Báróczyról:

*Báróczy volt az ápolóm, az új
Szép Attikanak méhe. Ő tanított
Engem szemérmes-édest selypeni
S távozni a durva nép beszéditől
S nevetni a durva nép vad gúnyjait.*

⁷ Váczy János: *Kazinczy Ferenc és kora*. 1915. I. 85. l.

⁸ Váczy János: *Kazinczy Ferenc* (Költők és Írók). 11. l.

Ime az erdélyi szellem döntő hatása az ifjú Kazinczy pályakezdésében. Ama három író közül, kik sorsára elhatározó hatással voltak, csak Bessenyei nem erdélyi. De a Kazinczyt irodalmunk munkássává elkötelező Szabó Dávid háromszéki székely, mint ahogy erdélyi, nagyenyedi nevelésű Báróczy Sándor is, akinek példája Kazinczyban a nyelvmevelésnek, akkori elhanyagolt és nehézkes magyar nyelvünk kifejtésének, megújításának a gondolatát és gyakorlatát ébresztette föl és tűzte ki tudatosan követett célnak. Erdélyi hatástól indítva és hajtva lépett Kazinczy literatori pályára. És erdélyi példán gyönyörködve, attól vonzva és irányítva lett Kazinczy nyelvünk reformátorává, második Prometheusszá, (ahogy Báróczy buzdította és kívánta) ki megelkesztette az elevenség nélküli testeket.⁹ Megelkesztette úgy, hogy a magyar nyelvújítás egyúttal költészetünk, művészi igényességünk, általában véve egész szellemi közmevelődésünk kifejlődését s ennek betetőzéséül a magyarság társadalmi és politikai megújódását is létrehozta, megteremtette. Csak ebben a nagy történeti összefüggésben, a nyelvújítással kapcsolatos és abból következő nagy, öröndetes és általános nemzeti átalakulásban tűnik ki a Kazinczy személyiségének korszakos nagysága s ebben a korszakos változásban az erdélyi hatásnak és példának a jelentősége.

A korszakos változásig, a nagyszerű eredmény kivívásáig persze még hosszú, évtizedes küzdelmek, szenvedések és nyomorúságok fognak eltelni. Kazinczy mindebben a legelső. Ő a vezérszellem. Vezére e korszaknak Kazinczy Ferenc. Vezére, mert a célt ő látta meg és tűzte ki prófétai világossággal és lényegbelátással. Vezér abban is, hogy a kitűzött célért ő fáradott, munkált a legtöbb szellemmel és leglankadatlanabb kitartással. Hanem vezér abban is, hogy a szenvedésekből és nyomorúságokból is — sajnos — neki jutott ki a legtöbb, az oroszlánrész. E szenvedésekhez és nyomorúságokhoz hozzátartozik a Martinovics mozgalomba keveredése s a rákövetkező halálos ítélet, illetőleg a hat és fél évig tartó raboskodás Buda, Spielberg, Kufstein és Munkács börtöneiben. Am a 2389 napig tartó fogság — időben bármilyen hosszú is — csak kezdete és bevezetése a szabadulás után bekövetkezett testi és lelki szenvedések, a gyűlölködésig elkeseredett irodalmi harcok, családi vilongások és pereskedések, a különböző erkölcsi megaláztatások és a sötét anyagi nyomor szakadatlan láncolatához.

Hogy e borzasztóságok között és ellenére is Kazinczy élete megmaradt szépnek, hogy lelkének állandó nyugodt, klasszikus derűjét és egyensúlyát, majd sokszor gyermekien naiv üdeségét meg tudta őrizni, hogy lelkének mérlege soha meg nem billent, szellemének alkotó kedve és szépsége soha nem lankadt, sőt mindvégig töretlen energiával cselekedett és alkotott, hogy életfelfogásán holtig az idealizmusnak és világnézeten az optimizmusnak meleg színei ragyognak át: abban ismét az erdélyi szellem, a transilvánizmus, mégpedig a báró Wesselényi család, az idősebb és ifjabb Miklós, s általuk és velük együtt az erdélyi írók és

⁹ L. Báróczy levele Kazinczyhoz. Kazinczy Ferenc Levelezése. I. k. 76. l.

közeleti férfiak, általában Erdély egész művelt magyar társadalma volt az egyik nagyon fontos, talán legfontosabb tényező.

Kazinczy írói törekvéseit, irodalmi alkotásait Erdély kezdettől fogva méltányolta, szívesen fogadta. Mikor 1791-ben Klopstock Messiásának fordítására előfizetést hirdet, Magyarországból csak 6, Erdélyből azonban 72 előfizető jelentkezik.¹⁰ Aki erdélyi emberrel összehozza sorsa akár az irodalom és a közélet terén, akár a társadalmi életben (Szabó Dávid és Báróczy után Aranka György, Benkő Ferenc, Cserey F., Wesselényi Miklós), mindenikkel szívélyes viszonyt tart fenn. Mert Kazinczyt mindenik erdélyi ember érdeme és törekvése szerint megbecsülte. Ezért írja már 1791 október 29-én Arankának: Talám egykor beszéladok Semlyénből báró Wesselényi Miklóshoz s ott meg foglak ölelhetni.¹¹

Mégis — mint már az iménti idézetből is sejthető — Kazinczy Erdély fiai közül báró Wesselényi Miklóst szerette meg legjobban, egészen a rajongásig, úgyhogy még a fogságban sem feledte el.

1800 június 30-án a tiroli Kufstein magas várából az oda bezárt csztrák államfogylyokat útnak indították kelet felé. Fogvatartásuk bizonytalanná vált Napoleon csapatainak diadalmas előnyomulása miatt. A foglyok között ott volt a halálra ítélt, de életfogytiglan tartó fogságra kegyelmet nyert Kazinczy Ferenc is. Kazinczy az útnakindítás kétségtelenül izgalmas napján engedélyt kért és nyert, hogy búcsúzóul szent tisztelettel beléphessen az 5. számú cellába, amely tíz évvel azelőtt Erdély oroszlánjának, az idősebb báró Wesselényi Miklósnak, volt éveken át ketrece. Bizonyos, hogy e szent tiszteletet Kazinczyban nem pusztán a közös rabsorsra gondolás váltotta ki a Kufsteinből távozás utolsó perceiben, hanem a Wesselényi egyénisége iránt már régtől fogva, 1794-ben történt személyes ismeretségük óta, érzett nagyrabecsülő rajongás.

Egy év múlva, a Kufsteinből távozásnak szinte évfordulóján, június 28-án, végre Kazinczy is kiszabadult munkácsi börtönéből. Magyar mentébe öltözve fut, repül, hogy a várparancsnok előtt hálát mondjon a királyi kegyelemért. Kimondhatatlan örömmel sietett haza, a családi körbe, anyja és testvérei ölelő karjai közé. A fogság nem törte meg. Tele van életkedvvel s telve irodalmi célokkal. Férfikora virágját élte. Szabadulásának nemesak maga és családja örvendett, hanem az írók is várakozással és örömmel köszöntötték. De csakhamar elkövetkezett a keserű lehangoltság: az anyagi vergődés, a családi perpatvarok, kínos összezörrenések. És el a fogság árnyéka. Hisz Kazinczyt politikumért, országot felforgató törekvések miatt ítélték el! S ha voltak is, különösen írók, akik már akkor martirt láttak benne, még többen akadtak olyanok, akik a 2387 napi fogság után is azt mondták: „Megérdemelte sorsát.” A rendi világ emez évtizedeiben, az aulikus szellem közepette, csoda-e, ha Kazinczy gyanus maradt, akivel a társadalmi érintkezés sem nem ajánlatos, sem nem kívánatos. E gyanú és idegenkedés magán-

¹⁰ Váczy János: *Kazinczy Ferenc és kora*. 379. l.

¹¹ Kazinczy Ferenc Levelezése. II. k. 233. l.

életére s írói törekvéseire is csüggesztőleg hatott, bármennyire is szilárd volt eltökélése, hogy a visszanyert életben új erővel futja meg azt a pályát, melyre Isten elhívta. Nyelvünket széppé, sivár, elmaradt szellemi életünket eszmékben gazdaggá fejleszteni, az idegen irodalmak remekműveinek magyarra fordítása, s a közönség kezébe adása által remélte és tűzte ki programnak. Úgy gondolta, hogy minden kötet fordítást egy-egy kiváló hazafinak dedikál. Annak, aki a kiadás költségeit fedezi. Mecénásokat keresett. S fordulhatott volna-e több bizalommal, nagyobb reménységgel más valakihez, mint gróf Széchenyi Ferenchez, a Nemzeti Múzeum, és gróf Festetich Györgyhoz, a keszthelyi Georgikon alapítóihoz, kiknek hazafisága, nemzeti érzése valóban páratlan? És milyen választ kapott? Kitérőt és hideget Széchenyitől, határozottan elutasítót Festetichtől. Hogyne, hiszen állítólag maga a király figyelmeztette Festetichet, hogy *avval a bizonyos* Kazinczyval kerüljön minden érintkezést. Ime a fogság árnyéka.

A kufsteini szent tisztelet azonban most virágot termett. Kazinczy Wesselényit is felkérte pártfogónak, Metastasio Themistoklesét ajánlva neki. És az erdélyi oroszán *mert* érintkezésbe lépni *avval a bizonyos* Kazinczyval. Nem láttatni, hanem tenni kívánt: arcképét s a kért 500 lrtot elismerő levél kíséretében küldte meg Kazinczynak. Kazinczy hálálkodva válaszol: „Oh mely jól esik, minekutánna száz meg száz nagy emberben nagy embert kerestünk, találni hittünk s végre leesik a szemfedél s látjuk, hogy bálvány volt, akit imádánk; mily jól esik, midőn ennyi tévedés után Wesselényiben Wesselényit leljük.“ Így termett a kufsteini szent tisztelet irodalmi gyümölcsöt, melynek ízét nemsokára a személyes barátság közvetlensége még édesebbé tette. Kazinczy Wesselényiékét kéri föl születendő első gyermeke keresztszülőiül. Wesselényiék a komaságot örömmel elfogadják. Ezek után Kazinczy látogatása Zsibón (1805 október végén s november elején) természetes továbbfelekezése a két egymást szerető és becsülő férfiúnak.

Kazinczy szinte mámoros a Zsibón és Krasznán (Wesselényi sógoránál, Cserey Farkasnál) látottak és hallottak álomszerű kedves emlékeitől. Újra látni és együtt lenni Wesselényiékkel, jobban és egészen megismerni Erdélyt, állandó vágya, évenkénti terve lett Kazinczynak. Valósággá azonban csak tizenegy év múlva, 1816 június 10-szeptember 10 között válhatott.

A Kazinczyt Erdélyhez vonzó szálak ugyanis egyre izmosultak, egyre szaporodtak. 1814. nov. elején Széphalmon meglátogatja Kazinczyt a magyarországi és külföldi tanulmányútjáról hazatérő ifj. Wesselényi Miklós, nevelő barátjával, a korán elhunyt Pataky Mózes-szel. Wesselényiéken kívül hívja, hivatgatja Erdélybe Kazinczyt Cserey Farkas, Döbrentei Gábor, a sárospataki professzorságból Erdélybe visszatért Sipos Pál, tordosi pap, költő és hírneves filozófus, gróf Gyulay Ferencné, Kácsándy Zsuzsánna, Kazinczy egykori szerelmének tárgya. E szálak külön-külön fejtegetését mellőznöm kell, de mégsem hagyhatom említés nélkül, hogy különösen az ifjú Wesselényi látogatása óta a Kazinczy és családja lelkében Erdély képe Carlos és Posa (Wesselényi és nevelője) emlegetése által mindennap felmerült. Ketten is dolgoztak

ki számára utitervet. Az egyiket, az elsőt, Cserey Farkas. Ebben a tervben főszempont volt a természeti és történelmi látnivalók felkeresése. Cserey nagy természetkedvelő volt s ez időben már némileg embergyűlölő. Kazinczy azonban az írókat akarta látni, avagy viszontlátni. Az embereket és a művészetet. Ezért Döbrentei tervét fogadta el, aki úgy osztotta be a programot, hogy maga és tanítványa, gróf Gyulay Lajos, lehetőleg mindvégig, az ifj. Wesselényi is huzamosabb időn át udvarlására lehessenek.

Széphalomról Tokaj, Nyíregyháza, Debrecen, Érmihályfalva útirányban érkezett Kazinczy Krasznára Csereyékhez; onnan a Meszesen át Kolozsvárra. Vele volt Eugénia nevű leánykája is. Kolozsvárt a kapott utasításhoz képest a Közép-utcaába befordulva tudakozódni kezdett a Gyulay-ház felől. Különös megjelenésű négyesfogatát, debreceni ruházatú kocsisát bámulni kezdték a járókelők. Döbrentei és tanítványa is az ablakon kinézve erről tudták meg, hogy a várt vendég és barát megérkezett.

Kazinczy kolozsvári időzését, erdélyi útjának további állomásait részletezés helyett egyszerűen megnevezem. Részletesen megírta ő maga az *Erdélyi Levelekben*. (Megjelent az Abafi-féle Nemzeti Könyvtárban). Az *Erdélyi Leveleket* Kazinczy nem a helyszínén, hanem utólag, hazatérte után, Széphalmon írta. Ezért hiányzik belőlük sok helyt az első benyomás közvetlensége. De hiányzik azért is, mert a levelek szövegét majdnem tízszer, sőt Abafi szerint tizenkétszer dolgozta át, míg végre 1831-ben (de már szerzőjük halála után) megjelentek. Kazinczy ugyanis műve kéziratát kinyomatás előtt elküldötte Döbrenteinek, gróf Teleki Lászlónak és másoknak egyebek mellett átnézés végett. Majd a kapott tanácsok, majd a cenzor gondolkodásának figyelembevételével módosított, javítgatott, törölt és pótolta az első fogalmazáson.¹² A módosítások tárgyilag tán kívánatosak, a történelmi hűség szempontjából meg épen előnyösek lehetnek. De az *Erdélyi Levelekről* néhol mégis csak letörölték az első benyomás közvetlenségének üde harmatát, épen azt a személyes elemet, amely az efféle utirajzoknak, utileveleknek sajátos érdekességet szokott adni. Azonban az *Erdélyi Levelek* így is értékes munka: Kazinczy eredeti művei között világos, lelkesen emelkedett és viszonylag magyaros stílusánál fogva a legsikerültebb. Műfajában pedig, az útleírásban, Petőfiig az egyetlen számbavehető alkotás. Az *Erdélyi Levelek* ma is érdekes és tanulságos olvasmány: egy nagy szellem rajzolta, színes, eleven, hű és viszonylag teljes kép az ismeretlen s már elfeledett Erdélynek százhusz év előtti, sokban örvendetes és biztató, sokban pedig szomorú és leverő viszonyairól. Mint a nagy Kazinczy-nak egyik leggazdagabb, legtartalmasabb műve, mint a legelső magyar nyelven írt útleírás, de mint fényképfelvétel is az erdélyi viszonyokról, teljes mértékben érdemes arra, hogy a XX. század magyarja is olvassa.

¹² Tulsiczky plebános, sárospataki cenzor kívánságára pl. ki kellett hagyania azt a megjegyzést, hogy Itáliában a lépcsők mocskosak, mert „ilyent oly fényes országról, mint Itália, nem lehet mondani”. Levele Gróf Dessewffy Józsefhez. Kazinczy F. Levelezése XVI. k. 544. l.

Kazinczy 1816. június 30-án érkezett meg Kolozsvárra. Három napnyi itt időzése alatt érintkezett hölöni Farkas Sándorral, a testőr-író báró Naláczy Józseffel, megösmarkedett Molnár Borbálával, id. Szilágyi Ferenc, Molnos Dávid tanárokkal, gróf Teleki Józseffel, Döme Károllyal, Rudnay Sándor püspökkel; látogatást tett gróf Bánffy György kormányzónál, ki magyarul beszélő lengyelnek nézte, gróf Kemény Farkasnénál stb. Kolozsvárról Tordán (Gyöngyössi János, a leoninus,) Radnóton, Marosvásárhelyen keresztül (Teleki-téka, Aranka György) érkezett Oláhandrásfalvára özv. gróf Gyulaynéhoz. Az itteni feledhetetlen napok után Segesváron át Szebenbe (gróf Haller Gábor, Bruckenthal-képtár) s onnan Dédácsra (Hunyad m.) a gróf Gyulayné birtokára érkezett július 23-án. Két nap múlva a krassómegyei Szpatára sógorának, D'Ellevaux Jánosnak, meglátogatására ment. Onnan visszatérve kerek hónapot időzött Dédácson a Gyulay-család körében. Közben kirándult Branvieskára báró Jósika Jánoshoz, Marosilyére a Bethlen Gábor szülőházához, Dévára, Vajdahunyadra, Tordosra Sipos Pálhoz, Szászvárosra, Algvógyra, Bábolnára báró Naláczy Istvánhoz, a különködő verselőhöz. Majd Bencencen (gróf Lázár-család) és Alvincen át Gyulafelhérvárra ment (Batthvanyeum, székesegyház; jegygyűrűjét s óráját teszi a Hunyadi János sarkofágjára, hogy új becset nyerjenek), onnan Gáldtőre gróf Bethlen Imréhez és ennek társaságában ide, Nagyenyedre jön, hol megatottan bámulja a Bethlen-kollégium értékes gyűjteményeit, különösen a könyvtárt s abban egykori mesterének, Báróczy Sándornak, alchimista és rózsakeresztes könyveit. Tordán unitárius templomba megy, a pap helyett véletlenül diák prédikál, ami csalódást okoz neki. Másodszori kolozsvári időzését nagyrészt Kenderessy Mihály társaságában tölti. Erdélyi örömeit Zsibó és Tihó tetőzte be. Hat napig tartozkodott Zsibón s aztán ajkán a Wesselényi bucsúcsókjával, szívében a következő vallomással és kívánsággal lépett át Magyarországra földjére:

..... *Aldott föld, Isten veled!*
Mint a szerelmes néz elnedvesült
Szemekkel a hű lányka rejtekére,
Ahonnán őt vad sorsa most elüzi:
Akként tekint rád végpillantatom,
Aldott hazája sok nagy férfiadnak
Szorult mellemből lassu fájdalommal
Ez ront, ez tör elő: Isten veled!

Kazinczy Erdélynek mintegy jó fele területét utazta végig. Noha Csík, Háromszék és Udvarhely székek székely magyarsága körében nem fordult meg, elmondható, hogy Erdély természeti, földrajzi és etnográfiai viszonyait alaposan megismerte. És megismerte mindenek felett azt, amire vágyott, az erdélyi életet, Erdély fiait, az írókat. Figyelte mindenütt a természeti viszonyokat, az utakat, a közlekedési lehetőségeket, aztán az ősfoglalkozásokat, a nép jellemét és népszokásokat. De különös éberséggel figyelte meg az erdélyi lelket, amint az a történetben, műemlékekben, közművelődési maradványokban, továbbá a művelt tár-

sadalmi osztályok élő egyedeiben, a szellemi és születési nemesség érzésében, gondolkozásában, a szeme előtt hullámozó transilvánizmusban kitárult. Újra kellene közölni a nyomtatásban is tekintélyes, majdnem 400 oldalra terjedő műnek legalább fele szövegét, ha mind elő akarnók sorolni azt, amit Kazinczy Erdélyből és Erdélyben észrevett, meglátott s fel- és megjegyzésre érdemesnek tartott.

Kazinczy lelke Erdélyben sok újat — személyt és tárgyat — meglepetve látott és jegyzett meg: hogy magyar ember, magyar asszony és lány vele egész útja alatt más nyelven nem szólott, hogy Tordán az unitárius templomban szószekről buzdítják az unitárius hiveket, hogy „egy Luther templom felsegélyezésére adakozzanak.“ „Alig mertem füleimnek hinni — folytatja (i. h. 287. l.) — s kérdést tévők prédikátor urnál, hogy, mint szedetik itten idegen felekezet számára segély.“ Kérdésére azt a feleletet kapta, hogy Erdélyben a templomot építeni akaró, de erre magát elégtelennek érző gyülekezet bejelenti szükségét a kormányshoz, és ha ott engedelmet nyer a segélygyűjtésre, bármely felekezethez tartozzék, az kihirdettetik az országnak minden religióbéli templomaiban. „Ennek tudása érdemlé — teszi hozzá — hogy életemnek két óráját itt minden haszon és öröm nélkül elvesztém.“ „A mi hideg embereink, — jegyzi meg másutt — ide (t. i. Erdélybe) csak azért is eljöhetnének, hogy tanuljanak felmelegedni.“ Kazinczy csakugyan nemcsak megtelepődött Erdélyben, de fel is melegedett. Mindig és mindenütt lelkesen ömlő ódái hangon szól Erdélyről, Erdély embereiről, irigylésre méltó szerencséjéről, hogy Erdélyt, ezt az áldott földet láthatta. Nem nagy rokonszenvvel ír a szászokról, zárkózottságukat meg épen túlozva jegyzi fel. A Bruckenthal-múzeum elrendezése sem nyeri meg tetszését. Sokkal nagyobb érdeklődéssel és szeretettel figyeli meg a románságot, nyelvét, táncát, dalait, hűségét a magyar földesúrhoz, említi a gainai leányvásár-szokást is, stb.

Való, hogy Erdély is szívesen fogadta Kazinczyt. Amerre csak megfordult, a szellem és születés arisztokratái tárt karokkal s tisztelettel sereglenek össze üdvözölni a magyar literátort. Ha Szpatán időzése miatt el nem késik, báró Jósika János Hunyadmegye közgyűlésén táblabírónak esketteti fel. „Isten és én lelkem bizonyoság rá, hogy e megtiszteltetésnek nem személyem miatt örültem volna, hanem literaturánk miatt.“ Legboldogabb napjait töltötte a Gyulav család körében Andrásfalván és Dédácson. Ha társaság volt együtt, Kazinczy vitte a szót. Történelem és földrajz, politika és költészet, képtárak és lótenyésztés, törvénytudomány és néprajz egyaránt alkalom volt, hogy Kazinczy alapos ismereteit, lelkének gazdagságát, művelt szellemének átfogó erejét és rugékonyságát csillogtassa. Amily örömet vett részt társaságban, ép oly boldogan élvezte a magányt. Reggelenként a dédácsi, akkor száz holdas parkban egyedül sétált. Majd órák hosszat pihent a három öreg szilfa alatt. Annyira kedves, megszokott helye volt Kazinczynak a három óriás szilfa, hogy ennek emlékezete a Gyulay családban fennmaradt s élő hagyományként átszármazott az unokára, gróf Kuun Gézára, a híres orientálista tudósra és hugára, Fáy Béláné, gróf Kuun Imára, aki 1881-ben meg is jelölte e helyet. Két méter magas kőoszlopot

állíttatott, rajta egy lepke, ahogy Kazinczy rajzolta egy emléklapra s e felírás: Kazinczy Ferenc kedvenc helye 1816. Az emlékoszlop felavatása egész kis irodalmi ünneppé szélesedett. Megjelent azon a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat is. A felavató beszédet Réthi Lajos alelnök mondotta az akkor már kettőre apadt szilfa alatt. Alig van Hunyadban művelt magyar, ki ne tudná e helyi hagyományt. Aki csak tehette, szívesen sétált el a piskii állomástól a közeli dédácsi parkba megnézni Kazinczy kedvelt pihenőhelyét és emlékét.

Az erdélyi út Kazinczynak nem várt és nem képzelt, holtig tartó olyan édes örömet jelentett, melyhez még csak a mézeshetek szerelmi boldogságát hasonlította. Köszönetet mond Döbrentének és barátainak, kik rávették, hogy a jó Erdélyt és a világnak szeretetre legmértőbb háznépét meglássa.¹³ Tisztelettel járt-kelt Erdélyben, melyet hospitális és ártig emberek laknak. Soha Erdélyt idegen inkább meg nem szerette.¹⁴

Később is, elszegényedésének legkínosabb nélkülözései között is, emlegeti az áldott erdélyi földet s kedves embereit. Erő volt és maradt az erdélyi út, mely lelkéből konkrét irodalmi alkotásokat hozott létre s amely később is hozzájárult ahhoz, hogy Kazinczy lelke a háborúságok közepette is megmaradjon töretlenül nagynak, épen szárnyalónak.

A Kazinczy történeti jelentőségének újraszervezése közben íme a közvetlen, a kéznél levő erdélyi elemek és hatások kiemelésével a lényegre találunk rá. Önérzettel ismételhetjük ez ünnepélyes pillanathoz azt, hogy a szegény, a kicsi Erdély gazdag és nagy tudott lenni annak a számára, aki az erdélyi lélek, a transilvánizmus iránt fogékonysággal bírt. Az erdélyi szellem kiáradása pecsételte el és avatta fel őt magyar írónak, a transilvánizmus adta példa és minta készítette arra, hogy *ne azt nézze, ami volt, hanem ami még lehet és bizonyosan lesz*, hogy a nyelvújítást és nyelvművelést tűzze ki élete céljának s legyen ez által nemcsak nyelvünknek, hanem egész műveltségünknek és szellemi életünknek reformátora. És a transilvánizmus, az erdélyi magyar lélek meleg szeretete, mindig tartalék nélkül való hódoló tisztelete adott erőt arra, hogy a kitűzött célt soha, elkedvetlenedéseiben se felejtse, hanem minden poklonon keresztül, orvul támadó, dísztelen halála pillanatáig is ifjonti rugalmassággal szolgálja.

Nem kevésbé a lényegre kapunk feleletet, habár az emlékezés mechanizmusa rendjén is kérdezzük azt: mit kapott Erdély Kazinczytól, mit jelentett Erdély életében a Kazinczy működése?

Eleve kimondhatjuk, hogy a szeretetre és tiszteletre szeretettel és ragaszkodással felelt, hogy amit kapott, azt dúsan visszaajándékozta.

Költeményeiben és prózai dolgozataiban egyaránt megszólaltatja a történeti és élő Erdélyt, Erdélynek sorsát, törekvéseit, szép tájait és kiváló férfiai.

Igy költői levéllel (*Báró Wesselényi Miklóshoz*) üdvözlí és dicsőíti az ifj. báró Wesselényi Miklóst, ki noha alig tizenhárom éves, vármegyéje, Középszolnok, nemesi felkelő seregét délcegen vezette a nádor

¹³ Levele Döbrenteihez. Kazinczy F. Levelezése. XIV. k. 279. l.

¹⁴ Levele Buczy Emilhez. I. m. 269. l.

elé Nagykárolyban 1809. március 23-án. Magasztalja a gyermekifjú testi bátorságát, ügyességét, még inkább férfias, fenkölt lelkét. Inti, hogy a dicsőség fényes nimbuszáért küzdve se feledkezzék meg arról, hogy a hazáért nemcsak veszni szép, szép élni és érte. Az idősebb Wesselényi halálára találóan jellemző epigrammát ír. (*Báró Wesselényi Miklós.*) Virágot tesz mesterének, Báróczynak, sírjára (*Báróczy*), valamint a székely poétáéra, Baróti Szabó Dávidéra is (*Baróti Szabó Dávid*), noha ez utóbbinak a tövisből kijutott volt, amikor az Szanyi Jánosnak egy szerencsétlen munkáját (Méhi gazdaság) küldte meg. (*Baróti Szabó Dávidhoz.*) Ódával tiszteli meg Cserei Miklóst, ki az erdélyi rendek hazaoszlását megakadályozta (*Fény és Homály*) és oly szép episztolával üdvözli testvérét is, Farkast (*Cserei Farkasnak*), hogy Berzsényi szerint ez episztola tovább tartja fenn Kazinczy nevét és képét, mint a John és Kininger mesterkezétől festett arcképe. Barcsay Abrahámot, Marsnak követőjét s a Muzsák kedveltjét sírató epigrammájában (*Barcsay Abrahámra*) aggódva kérdi:

Hol lelünk ily polgárt, ily embert s barátot?!

Szép epigrammát ír gróf Wass Sámuel emlékezetkövére:

*Elrepül az élet, mint a reggel édes álmai,
De a szeretet s a baráti hűség
Meggyőzi a halált s túléli a koporsót.
Szeretett férj és barát!
Bús hitvesed e kőnél sóhajtt utánad;
Ah emlékezeted
Édessé teszi a legmérgesebb fájdalmat.*

Csak épen az özvegy az, kire nézve, mivelhogy nem adatott meg férjével egyszerre sírba szállania, az élet is halál s bánat az édes öröm is (*Az özvegy*). Örvendezve üdvözli Bölöni Farkas Sándort s biztatja: A szépet a nagy mellé! (*Bölöni Farkas Sándorhoz*). *Mezei virágok* gyűjtő címen előbb közvetlenül a maga, aztán tizenkét különálló epigrammában a virágok nevében hódolatot fejez ki gróf Gyulay Károlinak, akit utóbb még egyszer dicsőít egyik töredékes versében (*Gróf Gyulay Karolinához*). *Prof. Sipos Pálhoz* c. költői levele egyrészt vallomás arról, hogy ő manicheus, hisz két fő lényben, a jóban, az Isten országában, és hisz a gonoszt, a sötétség urát. Bár az ember, maga a költő is, sokszor képtelen fölismerni, hogy vajon a jó avagy a gonosz isten irányítja sorsát, mégis vallja erős meggyőződéssel, hogy a szabadság mint metafizikai eszme és valóság az örök és állandó törvény. A szabadság dicsőítésén kívül nyelvi célja is volt e költeménnyel. Meg akarta próbálni, hogy készületlen nyelvünkön lehetséges-e metafizikai tárgyról szólni. Mi hozzátéhetjük: a próba nem sikertelen. *Buczy Emilhez* c. az 1816-i erdélyi út után írt költői levelében barátja s erdélyi jó és kedves embereinek sorsa iránt érdeklődve azt kérdezi, hogy emlékeznek-e még rá, emlegetik-e? Maga, bár két hónapja távozott Erdélyből, a boldog családi otthonban is sóhajtozva gondol vissza Erdélybe, szeretné éltét ott, közöttük tölteni. *Gróf Kornis Mihályhoz* atyja halála-

kor vigasztaló, de egyúttal nagy tettekre sarkaló episztolát ír. Töredékben maradt episztolát ír báró Naláczy Istvánhoz is, a vígkedvű, nyájas öreghez, „Báróczyznak“ barátjához.¹⁵

Történeti érzéssel és tisztelettel jellemzi a kenyérmezei hősöket (*Hőseink a Kenyérmezején.*). *A szabad Erdély* — a török elűzetése után — c. egyik legszebb, legmaradandóbb értékű költeményében ismét csak a helyszínén nyert hatások alatt örvendez a kenyérmezei diadalnak, mert szabadon liheg a szeretett haza.

*Hunyadink nagy lelke nem hagyott el
Hunyadink nagy lelkét nem hagyánk el
S lepattogának láncaink —*

kiált fel ujjongva. A költemény azonban érthető a későbbi időkre is, amikor a török csakugyan végleg kiűzetett Magyarország területéről s paripáink többé nem neki nyihogtak, gyapját nem neki nyírta meg a nyáj s nem lophatta el, amit el nem vett. Mert a kenyérmezei diadal — diadal volt ugyan, de a török akkori kiverése, sajnos, csak időleges és epizódszerű volt. Későbbi időre is, épen az ő korára vonatkozik a bizalommal telt három utolsó sor:

*Szabadon lihegsz, szeretett hazánk!
Szeretett hazánk! szabadon megint!
Hunyadink nagy lelke van veled.*

A már említett *Búcsú Erdélytől* c. költeményen kívül érzékenyen köszönti s köszön el Erdélytől, a Sztrigy és Maros isteneitől *Dédács Hunyadvármegyében* — gróf Gyulay Ferencnéhez c. versében is. Kéri a kies völgyet, hogy legalább nevét emlegesse, hisz az ő lelke mindig visszasohajt ide.

Prózai műveiben is gyakran tárgyalja Erdélyt. Így a *Magyar Pantheon* (életrajzok és életrajzi jegyzetek) c. művében megírja Báróczy Sándor, Cserei Farkas, a tordai leoninus Gyöngyössi János, továbbá Martinuzzi, Sipos Pál és Wesselényi Ferenc rövid élet- és jellemrajzát s adja magyar fordításban gróf Haller Gábor elogueját Barcsay Abrahámról. E mellett erdélyi barátaival, Erdély kiváló férfiaiával szívesen és sűrűn levelez, mint Aranka György, Báróczy, Bölöni Farkas Sándor, Baróti Szabó D., Benkő Ferenc, Buczy Emil, a két Cserei, Döbrentei, Döme Károly, Gyöngyössi János, Gyulay Ferencné, Gyulay Karolina és Lajos, Jósika János, Kozma Gergely, Lészay Dániel, Seiwert János, Sipos Pál, gróf Teleki Sámuel, Thewrewk József, báró Wesselényi Miklós. Kiadta a Báróczy munkáit (1813), gyűjtötte és ki akarta adni többek között a Barcsay Abrahám és a Sipos Pál kéziratait és műveit

¹⁵ Báró Naláczy Istvánt Kazinczy azonosnak veszi Józseffel, a testőr-íróval, aki csakugyan nyájas öreg volt ez időben (1816.), míg István, ám-bár nyájas volt egészen a zabolátlan szabadszájúságig, —öregnek nem mondható ez időben, mert mintegy tíz évvel ifjabb még Kazinczynál is. Tehát Báróczyznak sem lehetett a barátja. Sipos Pál felvilágosító levele után is (l. Váczy János: *Kazinczy Levelezése* XIII. k. 447. l.) ott maradt a költemény hibás címe s úgy adta ki Abafi. (Kazinczy Ferenc Munkái: II. k. 79. l.)

is. Erdélyről, Erdély történetéről és természeti viszonyairól, az erdélyi társadalmi életéről és a szellemi törekvésekről nemcsak itt említett műveiben, hanem alkalomadtán s másutt is szívesen, nagy rokonszenvvel és nem fukar szóval szokott szólni. Érdeklődést keltett Erdély iránt, fokozta az Erdély-ismeretet Erdélyen kívül is.

E tekintetben legjelentősebb és legértelmesebb munkája a már említett *Erdélyi Levelek*. Tény ugyanis, hogy Magyarország Erdéllyel a nemzeti fejedelemség megszűnte óta nem törődött, elfeledte. Erdély Magyarország előtt lassan-lassan terra incognitává vált. Ezt nemcsak 1816-ban és nemcsak Kazinczy állapítja meg, hanem még azok az írók is, kik jó évtizedek multán a Bach-korszakban látogatták meg Erdélyt, mint Jókai és báró Eötvös József.¹⁶ E szomorú, sőt bűnös nemtörődömséggel szemben Kazinczy a maga útját is vezeklő jóvátételnek tekintette s az *Erdélyi Levelekkel* a nyugati, a magyarországi magyarság figyelmét is ráirányította a keleti részre, az elfelejtett, az ismeretlen Erdélyre. Egyenesen és határozottan kijelenti leveleiben több helyt és az *Erdélyi Levelek* előszavában is, hogy azzal a szándékkal írja meg erdélyi utazását, az *Erdélyi Leveleket*, hogy a magyarországi magyarok ismerjék meg ezt az elfelejtett szép földet.¹⁷ Gróf Desseffy József, kinek legelőször jelentette szándékát, s később mások is örömmel fogadták a hírt s előre is jelezték, hogy a művet kíváncsi érdeklődéssel fogják olvasni. Úgy is történt.

Mert csupán az, amit Kazinczy tapasztalataiból magánleveleiben barátaival és ismerőseivel Erdélyről közölt, már érdeklődést és figyelmet keltett. És a Tudományos Gyűjtemény 1817. és 1818. évfolyamainak alig volt általánosabb érdeklődést keltő és olvasottabb közleménye, mint az *Erdélyi Levelekből* ott közölt többrendbeli mutatvány. Ezt a Kazinczyhoz írott levelekből tudjuk s bizton állítjuk. Igazolja az *Erdélyi Levelek* ébresztette érdeklődést és a megjelent szemelvények hatását az is, hogy ellenmondást, irodalmi vitát váltottak ki. Kriebel János galíciai kerületi kapitány Kazinczynak a Hunyadi származásra, Seiwert János szebeni tudós és a Bruckenthal-múzeum őre pedig Kazinczynak a múzeumi képgyűjtemény elrendezésére vonatkozó állításaival polemizált ugyancsak a Tudományos Gyűjteményben. Gróf Majláth János kijelentette, hogy az egész munkát le fogja fordítani németre.

Ha már csupán a magánlevelek és a szemelvények ilyen élénk és többirányú visszhangot keltettek, joggal állíthatjuk, hogy az egész mű még nagyobb, tán országos hatást váltott volna ki, ha azon melegében megjelenhetik. De a cenzura, majd a költséghiány, máskor meg valamely tervbe vett átdolgozás vagy újabb javítás miatt az egész mű csak 1831-ben, de már a Kazinczy halála után, jelent meg a Felsőmagyarországi Minervában. Tehát ismét csak folyóiratban és folytatásokban. Az utazás

¹⁶ L. részletesebben Kristóf György: *Jókai napjai Erdélyben*. Kolozsvár, 1925. és ugyanettől: *Báró Eötvös József utazásai Erdélyben*. Erdélyi Múzeum 1932. évf. 1—38. l.

¹⁷ Levele Desseffy Józsefhez, Wesselényihez és Kishez i. m. XIII. k. 244., 246. és 358. l. „Azon valék, hogy földieimnek e nem ismert országot... minél bővebben festhessem.” Előbeszéd az *Erdélyi Levelekhez*.

idejétől majdnem negyedszázadnak kellett eltelnie, míg végre 1839-ben az *Erdélyi Levelek* könyvalakban is forgalomba került. Ekkor már nem egyedül az *Erdélyi Levelek* szolgálta a nyugati magyarok Erdély-ismeretét, az Erdély iránt megelevenedett érdeklődést s ezek által a magyar gondolat és művelődés egyetemes egységét. 1839-ben már más személyi (báró Wesselényi Miklós) és tárgyi tényezők (Erdélyi Hiradó) is érlelték a kölcsönös megismerést, a magyarországi és erdélyi magyarok érdekközösségének tudatát és az uniót. De hogy az *Erdélyi Levelek* még akkor is, most is jókor jött és hathatósan hozzájárult a nemzeti és művelődési egység további öntudatos fejlődéséhez, az kétségbe nem vonható.

Kazinczy azonban Erdélyt, Erdély multját és törekvéseit nemcsak szemlélte meleg érdeklődéssel és nagy szeretettel, hanem azokban cselekvő, osztályos sorsot is vállalt. Igv ott látjuk őt is az Aranka-féle különböző Nyelvűvelő Társaságok névsorában, mint olyan férfit, aki részt óhajtott venni a társaság működésében. A Döbrentei Erdélyi Múzeumának pedig egyik legbuzgóbb munkatársa. Számos költeménye és prózai munkája jelenik meg ebben a maga idejében nagyjelentőségű, Erdélynek időben is legelső tudományos folyóiratában.¹⁸

Nyert tehát Erdély Kazinczyban olyan barátot, aki nemcsak költői szemlélődéseiben és tudományos érdeklődéssel, hanem közvetlen, személyes munkásságával is úgy hozzáforgott Erdélyhez, mintha épen édes fia volt volna.

Kapta és elfogadta végül Erdély Kazinczytól a nyelvújítás és nyelvűvelés eszméjét és tényét s ebben és ezzel együtt a finomabb ízlésre, az emelkedettebb költői szépségekre, általában a nemzeti és szellemi megújódásra törekvés célját és e megújódás kötelességének tudatát. Mert hogy Erdély is, habár későn, de még mindig el nem késve, elfogadta a nyelvűjítást, abban Kazinczynak jelentékeny szerepe van, mégpedig nemcsak mint költő és író műveivel, hanem elsősorban és főként 1816-ban közvetlenül is tapasztalt kedves személyiségével, szellemének sokoldalú frissességével és csodált gazdagságával hódította meg a nyelvűjítás számára Erdély művelt köreit, tudós férfait s feltörekvő ifjú íróit. Ez nem csekély súllyal esik a szellemtörténeti fejlődés mérlegébe.

Ismeretes ugyanis, hogy Aranka György, az erdélyi szellemi és tudományos mozgalomnak szívós erélyű, nagy tudományú s így nagy tekintélyű vezére, noha maga is szabadkőműves volt, a nyelvűjítás eszméjével sehogysem barátkozott meg. Hiszen még az őt meglátogató Kazinczy jelenlétében is dolgozott ellene. Egész munkásságát s ennek

¹⁸ A folyóirat összesen 10 fürete közül csak három nem hozott Kazinczytól közleményt (6., 7., 8.). Ott megjelent prózai dolgozatai: 1. Haller Gábor: Barcsay Abrahám emléke. Franciából. 2. A magyar literatura története. 3. Hímfy szerelmeinek recenziója (1. f.). 4. A magyar nevelésnek négy neméről. (2. f.). 5. Báró Orczy Lőrinc emléke. 6. Sallustius magyar fordítása 1596-ban (3. f.). 7. A széptudományok befolyásáról a felsőbb tudományokra (4. f.). 8. K. levele b. Hermayr urhoz: Hogyan kell a haza iránti vonzódást tekinteni s miért. 9. Szabad-e elisióval élni a magyar verselésben? (9. f.).

következtében az általa kezdeményezett és megszervezett tudományos társulatokat is az ortológia szellemében akarta vezetni. Jellemző, hogy még a Döbrentei folyóiratában, az Erdélyi Múzeumban is jelent meg a nyelvújítás ellen harcoló cikk (*Halottak beszélgetése*. E. M. 1817. évf.) Aztán nem szabad felednünk azt sem, hogy az erdélyi közélet az 1790—1791-i felbuzdulás után sokkal sivárabb és mozdulatlanabb tespedésbe sülylyedt vissza, mint a magyarországi, amint ezt már Kemény Zsigmond is megrajzolta.¹⁰ Erdély mozdulatlansága, sőt még megmozdulásainak a szelleme sem volt egészen kedvező talaj a nyelvújítás és Kazinczy törekvései számára. Kazinczy erdélyi útja után azonban a kedvezőtlen hangulat jobbra változott. A változást kétségtelenül érlelték és előmozdították más okok és más személyi és tárgyi tényezők is. De az is egészen bizonyos, hogy a Kazinczy személyisége, személyes munkássága, erdélyi időzése, szeretetreméltó, sőt varázsos egyéniségének közvetlenül élvezett fénye és melege a legjelentékenyebb a változást előmozdító és biztosító tényezők között. Érdemes volna külön és részletesen tanulmányozni és feldolgozni azt a kérdést, hogy mint kedvelte meg Erdély a nyelvújítást, mint vonzotta, vitte és sodorta a Kazinczy személyisége magához, törekvéseinek sodrába az erdélyi magyar értelmiséget, közöttük épen az ifjabb tehetségeket.²⁰

A nyelvújításban és a belőle következő és vele együttjáró szellemi, irodalmi, társadalmi, közművelődési és politikai fellendülésben kapott és elfogadott Erdély is Kazinczytól olyan szellemi kincseket, nemzeti fejlődésének oly áldott és áldásos biztosítékait, amilyenekkel csak a legnagyobb szellemek képesek megajándékozni nemzetüket. A nemzeti haladás lüktető ritmusa sehol, a magyar közművelődésnek egyetlen pontján sem függ szorosabban össze Kazinczyval, — pedig mindenütt összefügg, — mint Erdélyben, az erdélyi magyarság sorsában.

És ezek után szabadjon a kérdést, hogy t. i. mit adott Kazinczy Erdélynek, — a jelenre alkalmazni. Azaz vizsgálni azt, hogy mindabban, amit az élő Kazinczytól az akkor élt erdélyi magyarság kapott gazdag ajándéknak, van-e maradandó érték? Hagvott-e a mi számunkra, a ma élőknek is Kazinczy valami örökséget, avagy amit adott, csak korának, a maga emberöltőjének, csak az akkori erdélyi magyarságnak szól és szólott?

E kérdésnek ilyen alkalmazása és megvizsgálása nemcsak időszerű, de szükséges is. Szükséges, mert az emlékezési mechanizmus e ponton is szívesen keresi a kézzel foghatót, a közvetlen jeleket és bizonyságokat. Pedig ilyeneket Kazinczynál alig vagy nagyon keveset talál.

Nevezetesen nyers valóság az, hogy ma már Kazinczynak sem költői alkotásait, sem prózai dolgozatait nem olvassák, az erdélyi tárggyúakat sem, még az erdélyi olvasó közönség sem. Néhány költeményére, közöttük a *Vajdahunyad* és a *Szabad Erdély* címűre, prózai munkái közül

¹⁰ L. Erdély közléte c. tanulmányát, különösen annak VII. részét. Tanulmányok II. k. 158. kl.

²⁰ Ide vonatkozólag érdemes, bár kis körre vonatkozó, tehát részlet, az Ince Béla említett közleménye: *Irodalmi munkások Hunyad vármegyében a múlt század elején*. Erd. Múz. 1904. évf.

pedig a *Pályám emlékezete* mellett az *Erdélyi Leveleknek* legalább a címe és tárgyra tán emlékezik még egy-két tanultabb fő, a többi azonban csak a szaktudós forgatja és ismeri. Huzakodás nélkül el kell ismernünk, hogy Kazinczy műveit elfeledtük, költeményeit nem olvasuk, nem élvezzük, hogy művei nem tartoznak bele a magyar irodalomnak ma is élő és ható alkotásai közé. S ugyanígy vagyunk egyéb műveivel, működésének más ágaival is. Mert hisz Kazinczy nemcsak költő volt, kit kora csodált és élvezett, nemcsak nyelvújító, kit a kortársak vezérszellemként követtek vagy kit, mint nyelvünk megrontóját, még az írástól is szerettek volna eltiltani, de mindenesetre tényezőnek, erőnek tekintettek. Kazinczy ezek mellett és ezekkel egyszerre szónok, műfordító, kritikus, journalista, hittudós, levélíró, filozófus, régiségbuvár, szerkesztő, kiadó és pártfogó is volt. És mindebben korának mértéke szerint nagy és kiváló, de nem utólérhetetlen, nem maradandó, klasszikus remekműveket alkotó lángelme. Alkotásait a történelem patinája belepte s az élő nemzedék a továbbfejlődés rendjén feledte. Am ezért szégyenkezniünk nem kell. Azt restelhetjük, hogy némileg ma is jogosultan felpanaszolható, amit Gyulai Pál már 1859-ben születésének százados évfordulóján felpanaszolt, hogy t. i. Kazinczynak összes munkái még ma sincsenek összegyűjtve hozzá méltó kiadásban, hogy az azóta eltelt hetvenkét év alatt maig, halálának százados évfordulójáig is tulajdonképpen csak levelezése jelent meg elfogadható kritikai kiadásban. De hogy a Kazinczy művei ma már nem ható művek, hogy azokat az úgynevezett művelt közönség nem olvassa, hogy mint kritikus, journalista, történettudós, stb. nem modern, és a fejlődés rendjén mi messzire haladtunk s ő e minőségeiben immár csak a múlté, az a fejlődés a mi szempontunkból nem szégyelnivaló, de egyenesen öröndetes. És a Kazinczy nagyságát sem csökkenti.

Mert Kazinczy mégis csak korszakot kezdő történeti nagy férfiú. De olyan tehetség, kinek nagysága nem életének egyes alkotásaiban, nem a részletekben határozódik meg, hanem a részletek fölött az azokat egybefogó szintézisben, egész életművének teljességében. Abban, hogy mindaz: költő, nyelvművész, kritikus, szónok, műfordító stb. mind tudott lenni és volt is; hogy mindebben többnyire úttörő és egyedüli volt s a középszer mindenütt meghaladva, ha maradandó avagy klasszikus, állandóan ható műveket nem is alkotott, de alkotott. Adta a maga emberöltőjének mindazt kitűnően, amire annak épen szüksége volt. Ahogy Gyulai Pál mondta: egymaga volt egy egész irodalom, egész akkori irodalmunk.

A Kazinczy élő hagyatéka, amelyet ma is és nekünk is ad és az idők folyamán minden utánunk következő nemzedéknek adni fog, nem azokból a különben annyira szükséges, önmagunkban kitűnő és a kortól méltán üdvözölt és magasztalt részletekből árad felénk. Hála Istennek, a fejlődés rendjén odajutottunk, hogy ami akkor szükséges és merész kezdeményezés volt, az ma természetes és mindennapi életfunkció; ami akkor kitűnő és magasztalt volt, azt a későbbiek felülmúlták.

A Kazinczytól kapott élő és ható örökségünk az ő életművének a részleteket összefogó és azok fölött álló egységből és teljességéből sugárzik

felénk és reánk állandó, el nem halványuló fénnnyel és soha nem csökkenő lendületi és lendítő energiával.

Adja Kazinczy ma is és nekünk is, adni fogja a minket felváltó nemzedékek szakadatlan sorainak is a maga személyiségét, személyiségének teli teljes egészét olyan ideális példának, olyan követésre méltó eszményül, hogy annak egysége, mélységes erkölcsi tartalma gyönyörűbb, vonzóbb és ösztökélőbb a legszebb, legklasszikusabb remekműnél mind egyéni, mind közösségi, nemzeti és emberi vonatkozásban is.

És adta és adja ma is és mindenkinek, egész magyar nemzetünknek a ragyogó példa mellett kézzelfogható szellemi kincsünknek, élő nemzeti vagyonnak a kifejelet, a megújított magyar nyelvet, az európai ízlés szabad szemléletét, a fensőbb szépség dús élvezetét, a szellem arisztokráciájának méltóságát, teljes örömről, megnyugtató önérzetünket abban, hogy a nemzeti közösség és közművelődés, amelyben születünk s amelynek részesei vagyunk, fejlődésre képes, haladásra hivatott. De adta és adja mindezt Kazinczy nemcsak kész vagyonnak, kézzelfogható, fogyasztási cikknek, hanem minden magyarok számára örök eszménynek, állandó kötelességgé s konkrét célnak, jellemfejlesztő s az élethez jogot biztosító közös útravalónak. És adja ma is elsősorban azoknak, nekünk, erdélyországi szegény magyaroknak, akiknek legnagyobb, legégetőbb szükségünk van állandó megújulásra, a közművelődés felsőbbrendűségére, a szellem előkelőségére, ízlésesebb, igazabb és hűbb magyar jellemre és bölcs életfolytatásra.

Ime a Kazinczy élő ajándéka, dúsan termő hagyatéka a mai magyarságnak, az élő erdélyi léleknek. Ezért, elődeinkhez képest műveltebb magyar voltunknak önérzetes öröméért, ma és a jövőben is fennálló céljáért, örökké sarkaló gondjáért és gondolatáért, nemzeti csinosításunk eddigvaló megnyugtató eredményeiért és jövőnket is biztosító hitéért és fenséges kötelességeért, e gazdag adományért és élő örökségünkért: ezért soha el nem muló érték és korszakot alkotó nagyság a Kazinczy személyisége és pályája. Nem egyes elemeiben és részletelve, hanem mint teljes egész, felsőbbrendű egység, mint intuitív és összefogó próféta nagy ő lánglelkének minden megnyilatkozásában, századok rozsdáin is átesillanó tiszta fényében.

Mulasztás, sőt egyenesen lelki törpeség volna, ha ünneplő gondolataink végén, megelégedve az emlékezés rendjén támadt meghatottsággal és örömmel, nem vetnők fel, nem mernők felvetni befejezésül azt a kérdést: vajon a tisztelő és ünneplő megemlékezés szavain, érzéseim és gondolataim túl tudunk-e, adhatunk-e valamit Kazinczynak, a Kazinczy szellemének? Mert ha e kérdésre csak nemmel tudna felelni az élő nemzedék, vagy bátorság hiányában a kérdést még felvetni is gyáva volna az erdélyi magyarság: akkor az erdélyi magyarságnak ez első, eddig egyetlen kollektív és hivatalos Kazinczy-ünnepe sem volna több, mint elröppenő szó, szépet és nagyot koppanó s aztán elnémuló mechanizmus.

Nincs okunk kitérni a kérdés és vallomás elől.

Hogy vajjon a mai erdélyi magyarság kebelében vannak-e kivételesen hatni tudó B. Szabó Dávidok, Báróczyak avagy Wesselényiek,

akiknek transilvánizmusa, erdélyi lelke új Kazinczyt, a mának szükséges reformátort és prófétát meglelkesítse, útnak indítsa és alkotásaiban szeretettel támasssa: olyan metafizikai kérdés, melyre csak hiú és káprázatos feleletet lehet adni.

Ellenben emberi és nemzeti rendeltetésünk célja és a szellemi élet meghatározó vezéreszmék, a műveltség méltósága és parancsa alá helyezkedve igenis adhatunk és adnunk kell ma is Kazinczynak sokat, egész önmagunkat.

Hogyan, mi módon?

Úgy, hogy egész magyar lelkünkkel valljuk és vállaljuk a Kazinczy kitűzte célt; ha elhatározzuk és megfogadjuk, hogy e perctől kezdve mindennap jobb, műveltebb, szellemibb magyarok fogunk lenni, mint voltunk eddig.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM

az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 12 számban negyedévenként 7—7½ ív terjedelemben. A folyóirat az EME Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Orvostudományi- és Jog- és társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-OT

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjai évi 300 lejes kedvezményes áron kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala, Cluj-Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (volt Brassai-utca) 5.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS, Cluj-Kolozsvár, Str. Universităţii (v. Egyetem-u.) 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos legnagyobb terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. Kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küld vissza.

Erdélyi Tudományos Füzetek.

Szerkesztő: Dr. György Lajos.

Az „Erdélyi Múzeum-Egyesület” kiadása

1. <i>Rass Károly</i> : Reményik Sándor — — — — —	40.—
2. <i>Párvan Bazil</i> : A dákok Trójában — — — — —	30.—
3. <i>Dr. Bitay Árpád</i> : Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében — — — — —	30.—
4. <i>Dr. Bitay Árpád</i> : A moldvai magyarság — — — — —	40.—
5. <i>Szokolay Béla</i> : A nagybányai művésztelep — — — — —	40.—
6. <i>Dr. Balogh Ernő</i> : Kvarc az Erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben — — — — —	40.—
7. <i>Dr. György Lajos</i> : Az erd. magyar irodalom bibliográfiája. 1925. év — — — — —	50.—
8. <i>K. Sebestyén József</i> : A brassai fekete templom Mátyás-kori címei — — — — —	40.—
9. <i>Dr. Karácsonyi János</i> : Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez — — — — —	50.—
10. <i>Dr. Gál Kelemen</i> : Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen — — — — —	50.—
11. <i>Dr. Tavaszy Sándor</i> : Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése — — — — —	40.—
12. <i>Dr. György Lajos</i> : Két dialogus régi magyar irodalmunkban — — — — —	60.—
13. <i>K. Sebestyén József</i> : A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere — — — — —	50.—
14. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erd. magyar irodalom bibliográfiája 1926. év — — — — —	50.—
15. <i>Dr. Gyárfás Elemér</i> : A Supplex Libellus Valachorum — — — — —	50.—
16. <i>Rónay Elemér</i> : Kemény János fejedelem halála és nyugvóhelye — — — — —	50.—
17. <i>Dr. György Lajos</i> : Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban — — — — —	50.—
18. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erd. magyar irodalom bibliográfiája 1927. év — — — — —	60.—
19. <i>K. Sebestyén József</i> : A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai — — — — —	60.—
20. <i>Szabó T. Attila</i> : Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyvei — — — — —	50.—
21. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről — — — — —	50.—
22. <i>Dr. György Lajos</i> : A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — — — — —	50.—
23. <i>Dr. Kántor Lajos</i> : Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái — — — — —	50.—
24. <i>Dr. Gál Kelemen</i> : A nemzeti nevelés román fogalmazásban — — — — —	50.—
25. <i>Dr. Tavaszy Sándor</i> : Kierkegaard személyisége és gondolkozása — — — — —	50.—
26. <i>Dr. Papp Ferenc</i> : Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — — — — —	50.—
27. <i>Dr. Csűrű Bálint</i> : Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról — — — — —	50.—
28. <i>Dr. Biró Vencel</i> : Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében — — — — —	50.—
29. <i>Dr. Teleki Domokos gróf</i> : A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története — — — — —	50.—
30. <i>Dr. Hofbauer László</i> : A Remény című zsebkönyv története (1839—1841) — — — — —	50.—
31. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év — — — — —	50.—
32. <i>Dr. Gyalui Farkas</i> : A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán — — — — —	50.—
33. <i>Dr. Rajka László</i> : Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye — — — — —	50.—
34. <i>Dr. Temesváry János</i> : Hét erdélyi püspök végrendelete — — — — —	50.—
35. <i>Dr. Biró Vencel</i> : A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében — — — — —	50.—
36. <i>Szabó T. Attila</i> : Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedűs-kódexe — — — — —	50.—
37. <i>Dr. Kántor Lajos</i> : Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében — — — — —	50.—
38. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1930. év — — — — —	50.—
39. <i>Dr. Balogh Arthur</i> : A székely vallási és iskolai önkormányzat — — — — —	50.—
40. <i>Dr. György Lajos</i> : Eulenspiegel magyar nyomai — — — — —	80.—
41. <i>Dr. Dömötör Sándor</i> : A cigányok temploma — — — — —	50.—
42. <i>Dr. Kristóf György</i> : Báró Eötvös József utazásai Erdélyben — — — — —	80.—
43. <i>Dr. Hofbauer László</i> : Az Erdélyi Híradó története — — — — —	50.—
44. <i>Dr. Kristóf György</i> : Kazinczy és Erdély — — — — —	50.—

Megrendelhetők az *Erdélyi Múzeum* kiadóhivatalában, Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (volt Brassai-u.) 5.